

УДК 811.161.2'2822

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА НАДДНІСТРЯНСЬКИХ ТЕКСТІВ ПРО ЗЦІЛЕННЯ

Ірина Романина

*Інститут українознавства НАН України імені І. Крип'якевича,
відділ української мови,
бул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна
тел.: (032) 270 70 14*

Проаналізовано діалектні тексти відповідно до текстових категорій. Наголошено на категоріях цілісності та зв'язності на матеріалах текстів про зцілення з Наддністрянщини.

Ключові слова: наддністрянський говір, діалектний текст, діалектні тексти про зцілення, текстові категорії.

Діалектний текст (ДТ) – зафіксована мовленнєва діяльність, цілісна одиниця спілкування, особливе структурно-семантичне утворення. Саме тому він потребує комплексного аналізу, адже є засобом спілкування, інформаційним повідомленням, що є завершеним структурним цілим. ДТ відтворює діалектну систему на всіх мовних рівнях. Така багатовимірність і різноплановість ДТ розширює межі сучасних діалектологічних студій, які зосереджені насамперед навколо лінгвокогнітивних та прагматичних параметрів ДТ [7], граматики говірки [4], типології висловлень у структурі ДТ-оповідей [6].

Об'єктом дослідження є діалектні тексти про чуда, записані експедиційним методом у наддністрянських говірках української мови та об'єднані спільною темою – фізичне та духовне зцілення. На підставі аналізу записаних ДТ виконано тематичний поділ текстів про чуда на дві підгрупи: першу становлять тексти, які стосуються людини: це оповіді про зцілення та про кару за гріх, а другу – тексти, пов'язані з місцем подій, у яких ідеться про появу чудесних знаків, чи які передають історію чудодійних місць. Основний корпус матеріалів становлять саме ДТ про зцілення, які і є об'єктом нашого аналізу. Зокрема, записаний у с. Бориничі Жидачівського району Львівської області ДТ про відновлення зору в хлопчика, який умився водою з чудодійного джерела:

Я вам ше рускажу/ як було/ то казали що/ як взяли були засунули тоту воду/ ту керницю засунули// а потім якийсь прийшов хлопчина/ привели/ і він вмився тою водичкою/ але вже було засунуто/ отако видите з рівчика було// а то всі летят ду той криниці митись/ а то Боже тіло скрізь/ то ж тече с тої/ то ж є сила Божя// то я завжди там уміюся/ і там помию свої онуки// і той хлопець помився і каже/ я виджу курови// і потім вони тутка то взяли наново.

Значимо, що структуру тексту, його семантико-сміслову організацію визначає авторська картина світу, його бачення та оцінка подій передусім тому, що аналізовані ДТ спонтанні за типом їхнього творення.

Для ДТ здебільшого характерні висловлення-обрамлення, які можемо трактувати як зачин (експозиція) і кінцівка (постпозиція). Вони виконують спеціальні

функції в структурній організації тексту як цілого. Зачин слугує для встановлення контакту між співрозмовниками та передбачає продовження спілкування: *я вам ше рускажу, як було; а міні ше бориницькі русказували, шо то стало; то було так*. Часто ця частина композиції сигналізує про намір, мету мовця та прогнозує подальшу розповідь. Тому зачин можна визначити як перформативне висловлення, яке пов'язуємо з "іллокуцією мовленнєвого акту" [8, с. 60]. Маркерами комунікативної взаємодії в тканині тексту є слова, які активізують увагу співрозмовника: *видите, послушайте*. Кінцівка ДТ є його формальним закінченням, виконує функцію підсумку або функцію переходу від однієї підтеми тексту до іншої.

Критеріями аналізу тексту, зокрема діалектного, є специфічні категорії – основні властивості й ознаки тексту, які під час творення та сприймання інтегрують його частини в інформаційне ціле і відображають мовну структуру тексту.

Аналіз структурної організації тексту потребує передусім вивчення мовних виявів категорії цілісності, яку дослідники текстів виділяють як основну [див. 2; 3; 5; 7; 8]. Вона виявляється у змістовому, структурно-граматичному та комунікативному аспектах. Змістову єдність забезпечує спільність теми, яка виявляється у вживанні лексичних повторів, ключових слів, у явищах референції та імплікації. Структурно-граматична цілісність полягає в граматичній узгодженості всіх компонентів тексту, а комунікативна – у "смісловому і граматичному підпорядкуванні кожного наступного речення попередньому, від відомого до нового" [5, с. 33]. Н. Руснак зазначає, що це вертикальна категорія, яка апелює передусім до мисленнєвої діяльності слухача [7, с. 94].

Текстову категорію цілісності забезпечують, окрім зачину і кінцівки, чітка смислова структура тексту, тобто наявність мікротем чи підтем. Для дослідження стратегії розгортання теми, логіки побудови ДТ важливим є аналіз специфіки ситуаційної структури тексту. Адже зміст тексту репрезентує динамічну модель дійсності, тобто пропонує схему викладу знання інформаторів. У аналізованому ДТ зіцнення є основною темою, яка, однак, у структурі тексту не вербалізована, а прочитується імпліцитно: *прийшов – привели – вмився тою водичкою – каже виджу*. Її формують чотири мікротеми.

Перша актуалізує час та об'єкт оповіді – у радянські часи зруйнували чудодійне джерело, яке, однак, не втратило своєї сили: *як взяли були засунули тону воду/ ту керницю засунули*.

Друга – складніша, вона дублює попередню інформацію і дає відомості про суб'єкт та його дії. Лексема *хлопчина* вказує на стать і юний вік: *якийсь прийшов хлопчина*, на його хворобу – незрячість – вказує дієслово-конкретизатор *привели: потім якийсь прийшов хлопчина/ привели*, далі – дія суб'єкта: *і він вмився тою водичкою*. І замикає цю мікротему повтор першої мікротеми: *але вже було засунуто/ отако видите з рівчика було*.

Третя мікротема стосується оцінки і характеристики об'єкта розповіді – чудодійного джерела, що представлено метафоричною назвою: *то Боже тіло, то ж є сила Божя*; виявляємо й авторське ставлення до об'єкта: *то я завжди там уминюся/ і там помію свої онуки*.

Четверта мікротема – основна в тексті, у ній ідеться про оздоровлення хлопчика та відновлення чудодійного джерела: *і той хлопець помився і каже я виджу курови// і потім вони тутка то взяли наново*.

Наголосимо, що для виокремлених текстових ситуацій характерна згорнутість, економія мовних засобів. Не виражені лексично такі моменти, як: час події, який

встановлюємо через фонові знання – криницю зруйнували в радянський період; хвороба (сліпота) суб'єкта – знаємо тільки, що його *привели*; чудо одужання (*каже виджу*).

Усі мікротеми ДТ про зцілення пов'язані формальними, семантичними та логічними відношеннями. Формальні відношення репрезентують вищо-часові форми дієслів: *засунули, прийшов, помився*; прислівники: *потім, завжди, там*; сполучники: *і, а, як*; займенники: *тоту (ту), якийсь, він*. Ці засоби також репрезентують формально-граматичний, чи, за термінологією Н. Руснак, логічно-граматичний [7, с. 85], тип категорії зв'язності.

Семантико-сміслові зв'язки, які об'єднують мікротеми в єдиний цілісний текст, виражають ключові слова, підставою виділення яких є значення та частотність уживання [пор. 1, с. 19]. У структурі ДТ про зцілення таким є слово *вода*, на позначення якої фіксуємо також демінутив *водичка*, образні, метафоричні варіанти *сила Божжа, Боже тіло*, а також лексему *криниця*, яку вжито зі значенням 'вода', що характерне для багатьох обстежених наддністрянських говірок. Зазначмо, що ці слова та словосполучення позначають чудодійне джерело, яке утворилось на місці об'явлення Матері Божої. Упродовж багатьох років воно було обгороджене, за ним постійно доглядали люди, а в радянський час його зруйнували.

Ключовими в тексті є дієслова, похідні від *мити*: *він вмився, всі летять ду тої криниці митись, я там уміюся, помію свої онуки, хлопець помився*. На нашу думку, центральну текстову ситуацію – чудо зцілення незрячого – роблять динамічною і унікальною словосполучення *засунули воду, криницю засунули* та безособова конструкція *було засунуто*, у яких дієслово *засунуто* в обстеженій говірці вжито зі значенням 'знищено', 'зруйновано'.

Категорія цілісності організовує та підпорядковує інші текстові категорії. Наприклад, як лексичні засоби категорії зв'язності можна аналізувати й наведені вище ключові слова, а також повтор різних видів дієслова – *вмився, поміюся, митись*; синонімічні контекстуальні повтори (*вода – криниця*); повтори-метафори (*сила Божжа, тіло Боже*), які не лише увиразнюють мовлення, а й поєднують частини висловлення.

Однією з найвагоміших текстових категорій є категорія інформативності. Адже ДТ, створений у ситуації безпосереднього спілкування, є засобом передачі знань. В аналізованому ДТ інформація є змістово-фактуальною, бо містить текстові відомості про реальні події, факти, осіб, які співвідносні з дійсністю, хоча не конкретизує їх: *якийсь хлопчина, всі летять митись, вони тутка то взяли наново*.

Тематична специфіка досліджуваних текстів зумовлює наявність у них підкатегорій інформативності – емотивності й аксіологічності. Емотивність реалізують через вживання емоційно навантажених словосполучень, що стосуються розуміння святості чудодійної води (*Боже тіло, сила Божжа*); така текстова інформація є експліцитною. Натомість, аксіологічність, на нашу думку, представлена імпліцитно, вона потенційно закладена в ДТ, відображена у мовних конструкціях і стосується проєкції "автор – слухач": *як взяли були засунули тоту воду, ту криницю засунули* – реципієнт усвідомлює неприпустимість таких дій.

Комунікативна природа ДТ передбачає виділення категорії антропоцентричності, що виступає в підкатегоріях адресатності і адресантності. Автор виявляє себе в способі оповіді (від першої особи) – *я рускажу, я уміюся*. Мовними засобами адресантності є звертання *вам*.

Наступний текст, записаний у с. Смереків Жовківського району Львівської області, поєднує дві мікротеми: згадку про появу Богородиці та історію зцілення сестри автора:

Ше є там на ту сторону як Хойлів/ називають// то там ше за Польці було/ но тудя тящи сі добирати/ али ту Матір Божя з'явиласі// тоже Матір Божя з'явиласі тим двом дівчаткам// то колись казали/ дві дівчині/ і дві дівчині пасли худобу і їм Матір Божя з'явиласі// о// то то навіть моя двоюрідна сестра була помішаласі/ і гет вузили її/ і стало лекше// а таже йакусь таку мала/ но/ чуловік пішов в армію/ а в хаті була біда/ діти маленькі/ і вуна с того всього помішаласі// ну то їздили тудя/ так/ нумогло.

У межах першої мікротеми наявна інформація, яка майже повністю дублюється, посилюючи важливість сказаного: *Матір Божя з'явиласі тим двом дівчаткам – дві дівчині пасли худобу і їм Матір Божя з'явиласі*. У другій частині йдеться про хвору жінку, про причини її недуги та про отриману ласку зцілення. Розвиток сюжету оповіді про зцілення проявляється в катафоричному напрямку, хід подій поступальний та логічний: [моя сестра] *була помішаласі – гет вузили її – стало лекше*. Зазначмо, що ці мікротеми ДТ не є цілком автономними, їх смисл втілюється в площині всього тексту.

Цілісну модель ситуації оздоровлення у структурі ДТ забезпечує категорія зв'язності. Формально-граматичними когезійними засобами є сполучники, що “відтворюють рівноправний та нерівноправний зв'язок, поєднуючи синтаксичні одиниці” [7, с. 88], зокрема виявлено єднальний сполучник *і, а* в значенні ‘і’, та’ (пор.: *а таже йакусь таку мала*) та протиставні *но, али, а*. Виявами зв'язності також є особові займенники: *вуна, її, їм*.

Мовними засобами категорій цілісності та зв'язності є прислівники: *і гет вузили її; ну то їздили тудя*, які певним чином поєднують обидві мікротеми.

Для досягнення зв'язності в тексті використано також абсолютні повтори: *Матір Божя з'явиласі – тоже Матір Божя з'явиласі; дві дівчині – і дві дівчині; була помішаласі – помішаласі*, які можна трактувати як “синтаксичну неупорядкованість” [7, с. 80], характерну власне для діалектних текстів, або ж як засіб підсилення уваги. Простежуємо також низку контекстуальних синонімів, що увиразнюють мовлення, “підсилюють семантико-виражальну сутність висловлення” [7, с. 82] та в цьому випадку об'єднують частини ДТ. Зокрема, пояснюючи причини недуги жінки, інформатор використовує такі синоніми: *гет вузили – їздили тудя; стало лекше – помогло*.

Текстові категорії репрезентовано за допомогою різних мовних засобів. Вважаємо, що підкатегорію емотивності виявляє інверсія висловлень, вживання часток (*то, так*), повтор слів та словосполучень, які виконують функцію емоційного, смислового виділення найважливішої для автора частини інформації, підсилюють увагу реципієнта: *гет вузили її; так, помогло*.

Категорія антропоцентричності виявляється у способі викладу змістово-фактуальної інформації. У досліджуваному ДТ – це автор-наратор, який не бере участі в подіях ДТ, відсторонено зображує сюжет, а суб'єкти дії виражені формами третьої особи: *дві дівчині, чуловік*. Присутність мовця передає словосполучення *моя двоюрідна сестра*.

Категорія континууму репрезентує час та простір, які чітко подані у вступній частині тексту. Діалектоносій у своїй оповіді охоплює три події минулого: об'яву Матері Божої, хворобу жінки та її одужання та т. зв. передісторію, яка розкриває

причини недуги. Цьому ретроспективному зображенню передує анафоричне висловлення-натяк із вказівним займенником: *то там ше за Польщі було*. Наголосимо, що ці події не окреслені в аспекті тривалості. Часові значення передає лише словосполучення з темпоральною семантикою *за Польщі*. Категорію часу, його змінність і плинність у ДТ про зцілення реалізують відповідні дієслівні форми доконаного та недоконаного виду: *з'явилася, казали, була помішалася, пішов, їздили, допомгло*. Простір ДТ є далеким, віддаленим для автора; його виражають прислівники *там, гет, тудя* та словосполучення *на ту сторону*, що вказують на напрям, який конкретизує топонім *Хойлів*.

Діалектний текст – складна структурно-семантична система, багатоаспектне мовне явище. Параметрами аналізу його структурно-семантичних особливостей є насамперед текстові категорії цілісності, зв'язності та інформативності, натомість як факультативні виділяємо категорії антропоцентричності та континууму, які лише увиразнюють характер тексту. Структура ДТ складається з мікротем, які пов'язані між собою граматичними, лексичними (ключові слова) і логічними (причинно-наслідкові зв'язки) засобами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бабенко Л., Казарин Ю.* Лингвистический анализ художественного текста / Людмила Бабенко, Юрий Казарин. – М., 2004. – 496 с.
2. *Валгина Н.* Теория текста / Нина Валгина. – М., 2003. – 280 с.
3. *Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования / Илья Гальперин. – М., 1981. – 138 с.
4. *Делюсто М.* Грамматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Марина Делюсто. – К., 2010. – 20 с.
5. *Кочан І.* Лінгвістичний аналіз тексту / Ірина Кочан. – К., 2008. – 423 с.
6. *Литвинова Н.* Структурно-семантичні параметри висловлення в діалектній оповіді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Наталія Литвинова. – Луганськ, 2010. – 20 с.
7. *Руснак Н.* Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок / Наталія Руснак. – Чернівці, 2009. – 448 с.
8. *Селіванова О.* Основи теорії мовної комунікації : підручник / Олена Селіванова. – Черкаси, 2011. – 350 с.

*Стаття надійшла до редакції 25.11. 2011
доопрацьована 05. 12. 2011
прийнята до друку 10. 01. 2012*

**SPECIFICITY OF STRUCTURE OF THE DIALECTAL TEXTS
ABOUT HEALINGS FROM THE NADDNISTRIANNIA REGION**

Iryna Romanyna

*National Academy of sciences of Ukraine I. Krypiakevych institute
of Ukrainian studies,
The Department of Ukrainian Language,
Kozelnytska Str. 4, 79026, Lviv, Ukraine,
phone: (032) 270 70 14*

In this paper the specific character of structure of dialectal texts is analyzed. Special attention is given to the text-centered notions of coherence and cohesion. The materials of research were dialectal texts about healings.

Key words: naddnistriannia dialect, dialectal text, standards of textuality.

**СТРУКТУРНАЯ СПЕЦИФИКА НАДДНИСТРЯНСКИХ ТЕКСТОВ ОБ
ИЩЕЛЕНИИ**

Ирина Романына

*Институт украиноведения им. И.Крипьякевича НАН Украины,
отдел украинского языка,
ул. Козельницкая, 4, 79026, Львов, Украина,
тел.: (032) 270 70 14*

В статье проанализированы диалектные тексты соответственно с категориями текста. Основное внимание сосредоточено на категориях целостности и связности. Материалом исследования являются тексты об исцелении.

Ключевые слова: наддністрянський діалект, діалектний текст, діалектний текст об исцелении, текстовые категории.